

Tebliğde Dikkate Alınması Gereken Dini, Sosyo-Kültürel Faktörler

Doç. Dr. Fazlı ARABACI *

Tebliğ bilindiği üzere belirli kişi ya da kişilerin başka kişi ya da kişilere belirli yöntem ve esaslar çerçevesinde söz ve davranışlarıyla dini öğütlemesidir. Telkin ve tavsiyelerde bulunmasıdır. Tebliğde temel olarak öne çıkan unsurlardan en önemlisi tebliği yapan ve tebliğe muhatap olan insan ya da insanlar, tebliğe konu olan dini bilginin mahiyeti, bu dini bilginin kime nasıl ne ile ne zaman verileceğidir. Öne çıkardığımız bu unsurlar sunacağımız konuşmanın ara başlıklarını oluşturacaktır.

Sosyal bilimlerde sıkça kullanılan bir insan tanımlamasından yola çıkarak konuya girmek gerekirse, insanın bio-psiko-sosyo-ekonomik ve kültürel bir varlık olduğunu görürüz. Bu tanımlama da tebliğ yapan ve tebliğe muhatap olan insanların genel hatlarıyla özellikleri ortaya çıkmaktadır. Öyleyse bu özellikleri çerçevesinde insanı tanımak, ihmal edilen yönlerini vurgulamak, tebliğde nasıl bir yol ve yöntem takip edilmesi gerektiği sorusunun cevabındaki açık kalan kısımları kapatmaya katkı sağlayacaktır.

Bu özelliklere geçmeden önce insan ve çevresi hakkında genel bazı bilgiler vermenin faydalı olacağına inanıyorum.

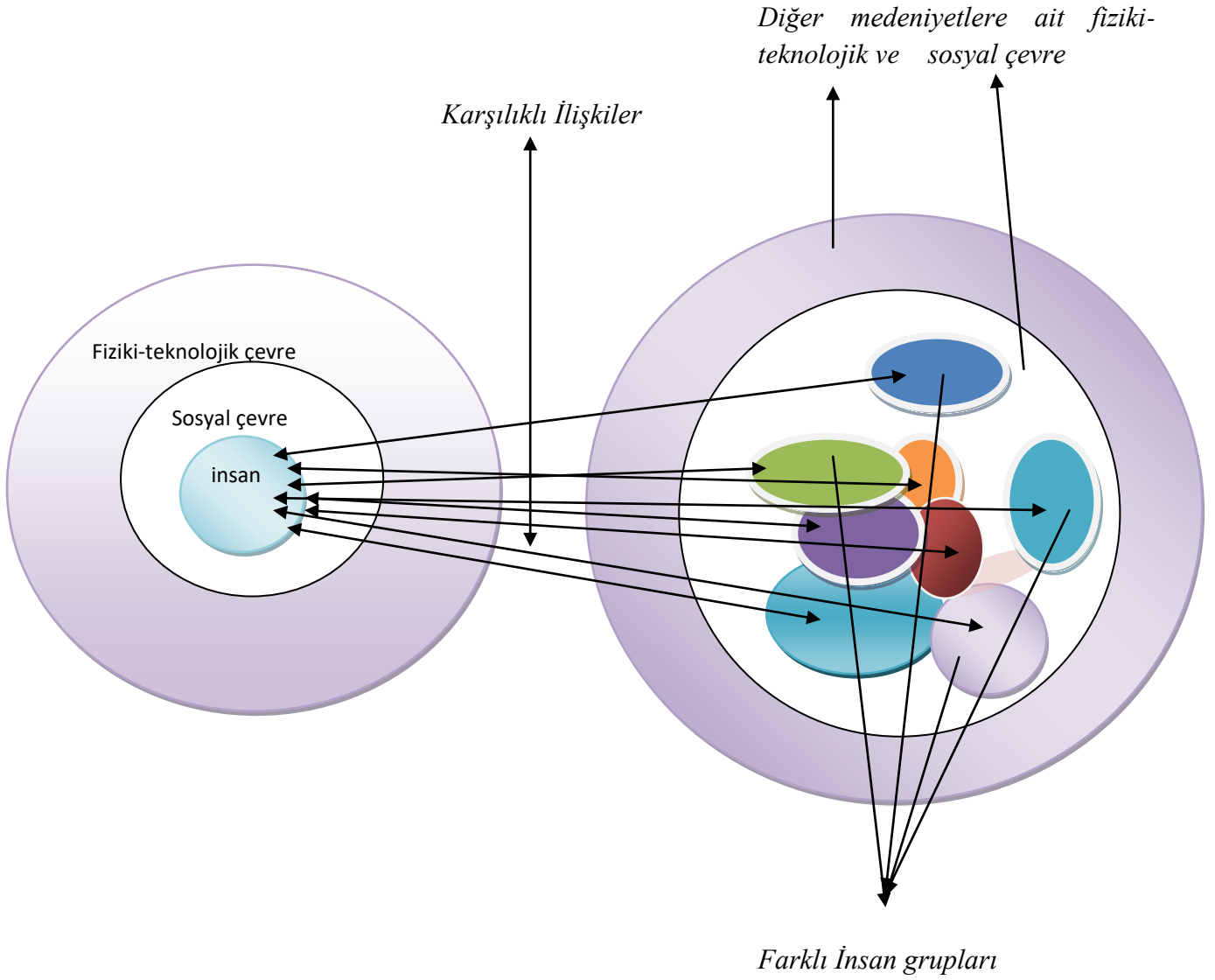
İnsan ve Çevresi

Tebliğ yapan ve tebliğe muhatap olan fertler ya da gruplar belirli bir çevrede yaşarlar ve o çevre şartları içersinde sosyalleşirler. Fiziki ve sosyal olmak üzere iki yönüyle ön plana çıkan bu çevre, insanın yaşama koşullarını belirlediği gibi, kültürel ve sosyal şartlarını da belirlemektedir.

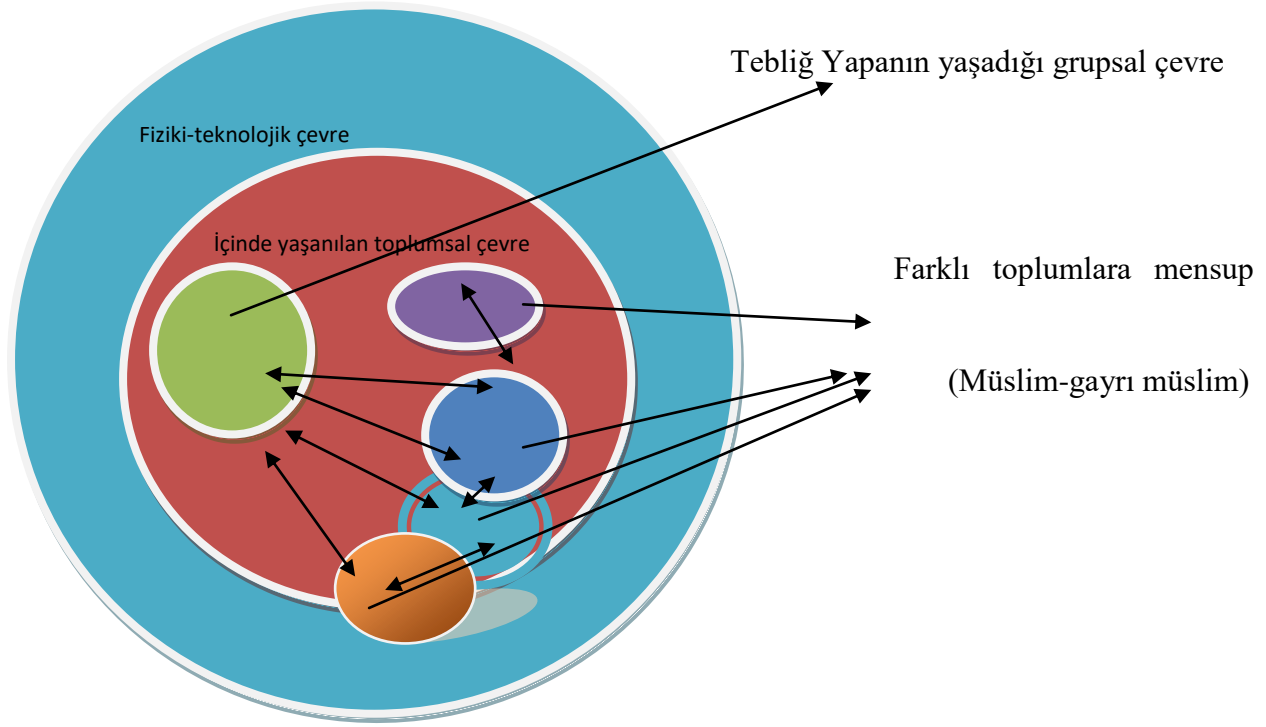
Doğal açıdan dağlık ve düzlük, kuruluş ve teknolojik gelişimi itibariyle köy, kasaba, şehir ve dünya kenti olarak nitelendirilen büyük metropoller insanın fiziki çevresini oluştururken, bu fiziki çevrede insan, aynı zamanda sosyal ve kültürel çevresini bulmaktadır. 21. yüzyıla damgasını vuran iletişim vasıtalarının sunduğu imkânlarla belirli düzeyde olan insanların sosyal ve kültürel çevresi kendi yaşadığı fiziki çevreyi de aşmakta, dünyanın öbür ucuna kadar ulaşabilmekte, başka kültürel ve sosyal çevreler de insanın kendi yaşadığı sosyal çevreye dâhil olabilmektedir. Bu durumu aşağıda verilen iki şekil üzerinde izah etmek daha açıklayıcı olacaktır.

* Doç.Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

Türkiye’de Yaşayan bir kişinin kendi sosyal ve fiziki çevresi ve diğer medeniyet havzalarında yaşayanlarla ilişkisini gösteren şekiller

Yurt dışında yaşayan bir tebliğcinin yaşadığı ve ilişki içinde bulunduğu çevreler

Yaşadığı fiziki ve sosyo-kültürel ortamda aile gibi tabii bir gruba mensup olan insan belirli amaçlar üzerine kurulu birlikteliklere, örgütlere bağlı olabilmekte, belirli bir mesleğe ve buna bağlı bir ekonomik düzeye sahip olmakta, belirli bir ideoloji ya da siyasi görüşü benimsemekte, dinin farklı yorumlarından kaynaklanan belirli bir inanca bağlı olarak dini grup ya da cemaatlere mensup olmakta ve bu çerçevede tutum ve davranış sergilemektedir.

Genel hatlarını çizdiğimiz bu çerçevede biyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklere sahip olarak tebliği yapan ve tebliğe muhatap olan insanların:

- 1- hangi fiziki-mekansal çevre ve şartlar içinde yaşadığı,
- 2- ne tür bir sosyal grup içinde yer aldığı ve nasıl bir sosyalleşme içinde bulunduğu,

- 3- biyolojik ya da bedensel ve zihinsel olarak özürlü olup olmadığı ve şayet özürlü ise ne tür bir özrünün olduğu
- 4- kültürel bagajının ne olduğu,
- 5- Psikolojik olarak ne tür özelliklere sahip olduğu
- 6- Ekonomik düzeyi ve mesleğinin ne olduğu,
- 7- Dine karşı ilgi durumu,
- 8- nasıl bir tarihi geçmişe sahip olduğu vb., tebliğ açısından önemle ve özenle dikkate alınması gereken temel hususlar olarak belirlemektedir.

İnsanı, insanın yaşadığı çevreyi bu çevreyle kurulan iletişimde ortaya çıkan yeni durumları, değişim ve dönüşümleri dikkate almaksızın yapılan tebliğ muhatabına ulaşmayacaktır. Ulaşsa bile etkide bulunmayacak belki de tersine bazı olumsuz tepkiler oluşacaktır.

Fiziki –mekânsal-teknolojik çevre

İnsanların yaşamış oldukları doğal ve teknolojik çevrenin yanında mekânsal yerleşim alanlarının onlar üzerinde yaptığı etki, hiç bir zaman görmezden gelinemez. Çünkü her toplum, biyolojik miras, kültür, grup tecrübesi, fertlerin kendine özgü tecrübeleri ve özellikle kültürün ve şahsiyetin içinde geliştikleri sınırları belirleyen fizikî-tabii çevreye bağlı olarak terbiye, taklit ve telkin süreçleri ile kendi kültürel taleplerine, kendi doğru ve yanlış standartlarına, örflerine, müesseselerine ve kıymet hükümlerine uygun düşen davranışları benimsetmek suretiyle ilgi ve davranışlarını belirli tarzda geliştirdiği bir şahsiyet tipi yaratır.¹ O halde kültürel çevreyle birlikte fiziki-mekânsal çevre, şahsiyet tipini şekillendirici bir karakter taşımaktadır. Bundan ötürü kültür muhitleri ve fiziki-mekânsal çevre değiştikçe, inanç ve tutumlarda ve şahsiyet tipinde de değişikliklerin mevcudiyeti göze çarpar. Göçebe kültürüne sahip bir cemiyetle, yerleşik kültüre sahip bir cemiyette hâkim olan inanç ve tutumların, şahsiyet tipinin birbirine aynen uygun olması mümkündür.”²

Bugün dini tebliğ ve telkinlerin yapıldığı alanları fiziki ve mekânsal olarak dikkate aldığımızda Türkiye ve Türkiye dışı olmak üzere çok geniş ve geniş olduğu kadar oldukça karmaşık bir alana yayıldığını görürüz.

Türkiye’de dinin tebliğ edildiği alanlar; Köy-Belde, Kasaba, Şehir ve Büyük şehir olarak nitelenen yerleşim alanlarından oluşmaktadır.

¹ BİLGİSEVEN, Genel Sosyoloji, s.136-137.

² BİLGİSEVEN, Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik, Kutsun yayınevi, İstanbul, 1977, s. 106.

Köy

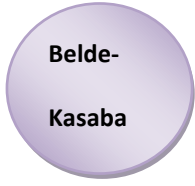

Açık: Teknolojik olarak gelişmeye açık olmakla birlikte sosyal ve kültürel anlamda farklılık arz etmekte; Bazen açık bazen temkinli

Kapalı : Teknolojik olarak gelişmeye açık, sosyal ve kültürel olarak

Değişime hazır ve benimsemiş ancak dini değerler konusunda dışarıya kapalı ya da temkinli(Örneğin özelliği olan köyler)

Belde-
Kasaba

Gelenekle modernitenin iç içe yaşandığı ve her ikisinin etki alanlarının rekabet ettiği, içinde dışarıya açık ve kapalı grupları barındıran yerleşim alanları

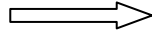
Şehir

Modern yaşama tarzlarının hâkim olduğu geleneksel ve dini değerlerin dönüşüme uğradığı, içinde dışarıya açık ve kapalı grupları barındıran yerleşim alanları

Büyük
Şehir

Modern kentsel yaşam tarzlarının hâkim olduğu, dini ve geleneksel yaşam tarzlarının daha çok şehrin uç ve kenar mahallelerine kaydığı, içinde dışarıya açık ve kapalı grupları barındıran yerleşim alanları

Her bir yerleşim alanında görece olarak modernlikle geleneğin, dini değerlerin iç içeliği söz konusudur.

Bu yerleşim alanlarının her birinin fiziki teknolojik çevresi, sosyal ortamı, bu sosyal ortamlarda oluşan toplumsal gerçeklik, toplumsal gerçekliği belirleyen faktörler genelde benzer özellik taşısalar da daha özele inildiğinde oldukça farklı ayrıntıların ortaya çıkacağı müşahedelerle bilinen bir husustur.

Türkiye dışında verilen din hizmetleri alanları dikkate alındığında Avrupa, Amerika, Avustralya, Asya kıtalarında yer alan farklı ülkelerde yerleşik ve göçmen olarak yaşayan vatandaş ve dindaşlara, soydaşlara verilen hizmetler önümüze çıkmaktadır.

Avrupa'nın farklı ülkelerinde, ABD ve Avustralya'da göçmen olarak yaşayan vatandaşlarımızın ve dindaşlarımızın durumu kendilerine bağlı özelliklerle yaşadığı ülke ve çevre koşullarının imkân ve imkânsızlıklarıyla şekillendiğinden ayrı ayrı incelenmeyi beklerken, Balkanlarda ve Asya'da yerleşik olarak yaşayan soydaş ve dindaşlarımızın durumları yine buldukları ülkelerin sundukları imkân ve imkânsızlıklarla şekillenmekte ve kendi şartları çerçevesinde nasıl olduğunu ortaya çıkaracak incelemeleri beklemektedir.

Bütün bu inceleme ve araştırmalar sosyal bilimleri teşkil eden bilim dallarınca ayrı ayrı ya da disiplinler arası bir yaklaşımla yapılmayı beklemekte ve dini tebliğin nasıl olması gerektiğine yön verecek potansiyel verileri içermektedir.

Türkiye'nin dışındaki ülkelere:

1-Ülkenin siyasi sosyal yapısı,

2-Din-Devlet ilişkileri ve bu ilişkiler çerçevesinde verilecek din hizmetinin ne olması gerektiği,

3-Bu ülkelere yaşayan soydaş, dindaş ve vatandaşlarımızın durumu,

a-hangi bölge ve yerleşim alanında oturdukları,

b-yaş ve cinsiyet durumları,

c-eğitim durumları,,,,

d-meslekleri,

e-ekonomik durumları,

f-kültürel durumları,

g-dini bilgi düzeyleri, dine karşı ilgi ve tutumları araştırılmalı, incelenmeli ve bu tür çalışmalar sürekli kılınmalıdır.

Sosyalleşme çevresi

Sosyal bilimler literatürüne E. Durkheim'le giren³ sosyalleşme kavramı, "kişinin içinde yer aldığı toplumsal kurumların, daha genelde, yaşadığı kültürel ortamın kendisinden

³ Hüseyin AKYÜZ, Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları Üzerine Bir Araştırma, MEB yay., İstanbul, 1991, s. 210.

beklediği şekilde davranmayı ve diğer bireylerle uyum içinde yaşamayı öğrenme süreci;"⁴ "Kişinin hayatı boyunca sosyo-kültürel çevresinin öğelerini öğrenmesi, içselleştirmesi, bunları kendi üzerinde etkili olan aktörler ve kendi deneyimleri sayesinde şahsiyetine mal etmesi ve yaşamakta olduğu sosyal çevreye uyum sağlaması"⁵ olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle **sosyalleşme "ferdin içinde yaşadığı grubun, toplumun, kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi o gruba, topluma, kültüre ve medeniyete mahsus duyuş, düşünüş, yapış ve inanış biçimlerini alması ve kendi içinde 'özdeşleştirmek' suretiyle şahsiyetine mal etmesi ve böylece çevresine uyum sağlama sürecidir."**⁶ Bu sürecin gerçekleşmesi bazı ön koşullara bağlıdır. Bunlar ferdin içinde sosyalleşebileceği bir toplumun varlığı, ferdin yeterli ve gerekli biyolojik ve kalıtsal özelliklere sahip olması ve yine ferdin diğer insanlarla doğası gereği bir takım ilişkiler kurma isteği içinde bulunması, bir takım deneyim ve beceriler kazanmasıdır.⁷

Bireyin sosyalleşmesinde önemli derecede rol oynayan psikolojik yapının oluşmasında biyolojik ve kültürel öğelerin taşıdığı görece öneme ilişkin iki temel görüşten söz edilmektedir: Birinci görüş kalıtsal özelliklerin kişilik gelişimindeki etkilerini "fizikî-bedensel yapı" ile sınırlamakta, çevreye uyumu sağlayan zekâ, yetenek gibi etkenlerin ise bireyin kültürle ilişkisi sonucunda, sosyalleşme sürecinin niteliklerine göre oluşacağını savunmaktadır. İkinci yaklaşım ise, kültürel-toplumsal etkeni yadsımamakla birlikte, bireyin topluma "genetik" yollarla önemli ölçüde doğarken hazır olarak katıldığını önelemektedir.⁸ Bu bağlamda bugün "genler" konusunda yapılan araştırmalar⁹ kişinin davranışları konusunda genlerin etkili olduğunu belirtse de, gerçekte kalıtsal özelliklerle, kültürel etkenlerin birbirinden ayrı olarak işlev gördüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü insan doğuştan biyolojik olarak bir takım potansiyel özelliklere sahip olsa da, bunları nasıl kullanacağı ve değerlendireceği içinde bulunduğu toplumsal, kültürel çevreye bağlı olmaktadır.¹⁰

Sosyalleşme olgusunda biyolojik olarak saptanmış görece bir karmaşık davranış modelini içeren¹¹ "biyolojik kökenli güdüler"¹² rol oynadığı gibi "sosyal güdüler"¹³ de rol oynar. Bununla birlikte insan davranışlarında öne çıkan en önemli unsur akıldır.¹⁴ Şu halde insan davranışları ne sadece içgüdülere ne de sosyal güdülere bağlıdır. Belli bir ölçüde akla ve ona bağlı hususlarla da ilgilidir.¹⁵

⁴ DEMİR, ACAR, a.g.e. s. 332.

⁵ Guy ROCHER, Introduction à la sociologie générale, I. Action social, ed. HMH, Paris, 1968, s. 132;

⁶ GÜNAY, Türkiye'de Dinî Sosyalleşme, Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri, İlahiyat Vakfı yay., Ankara, 1981, s. 193; Erzurum Kenti ve Çevre Köyleri..., s. 217.

⁷ Frederick ELKIN, Çocuk ve Toplum, Çocuğun Toplumsallaşması(çev. N.Gündoğan), Gündoğan yay., Ankara, 1995, s. 15.

⁸ Barlas TOLAN, Toplum Bilimlerine Giriş, Savaş yay., Ankara, 1983, s.7.

⁹ Bu tür araştırmaların sonuçları için bkz. Hürriyet Gazetesi, 25.06.2000.

¹⁰ TOLAN vd., s. 7.

¹¹ Mahmut TEZCAN, Eğitim Sosyolojisi, Kuram ve Sorunlar, Ankara, 1984, 3. baskı, s. 29.

¹² Muzaffer ŞERİF, Carolyn W. ŞERİF, "Sosyal Psikolojiye Giriş I(çev. M. Atakay, A. Yavuz)", sosyal yay., İstanbul, 1996, s. 372 vd.

¹³ ŞERİF vd, a.g.e., s. 389 vd.

¹⁴ GÜNAY, Türkiye'de Dinî Sosyalleşme, s.193-194.

¹⁵ A.g.e., s.193-194.

Sosyalleşme bir süreçtir bu süreç, çocukluk ve gençlik dönemlerinde girilen gruplarda geçerli olan değer, tavır ve rol beklentilerine göre "benliğin" ve "şahsiyetin" oluşmasıyla devam etmektedir. Böyle bir süreçte içinde yaşanılan grup, toplum, eğitim, taklit ve telkin süreçleri ile kendi kültürel taleplerine, kendi doğru ve yanlış standartlarına, örflerine, müesseselerine, norm ve değerlerine uygun düşen davranışları benimsetmek suretiyle bir fert yetiştirirler. Bütün bu değerlerin aşılmasıyla sözkonusu toplumda yaygın olan bir şahsiyet tipi oluşturulur.¹⁶

Sosyalleşme bağlamında dini tebliğ eden ve dini tebliğe muhatap olan insanları değerlendirdiğimizde hangi sosyalleşme ortamlarında bulduklarını bilmek ve ona göre bir yöntem belirlemek gerekecektir.

Meşguliyet alanları ve ekonomik durum

İnsanın meşguliyet alanları, ona günlük yaşam biçimi vermekte(...), onu dine yaklaştıran ya da uzaklaştıran düşüncenin geçici fırsatlarını meydana getirmektedirler.¹⁷ Toplum içinde fertlerin meşguliyet alanları, ilkel toplumlardan günümüze önemli derecede sosyal farklılaşmalara neden olmaktadır.¹⁸

Ekonominin hayatın her yönünü belirlediği bu çağda ekonomik yönden çeşitli sınıf ve kategorilerde bulunan insanlara yönelik tebliğin bu olgulardan habersiz bir şekilde monoton bir düzeyde yapılması elbette gerçeklerle bağdaşmaz. Ekonomik durumu iyi olan bir kişinin ya da çocuğun biyolojik, psikolojik ve sosyal yönden problemleri az ya da farklı olabileceği gibi tersine fakir durumda bulunan kişi ya da çocukların problemleri daha fazla ve daha farklı olacaktır. Diğer yandan ekonomik durumuna bağlı olarak kişilerin dine yaklaşımı farklı düzeylerde olabileceğinden bunun da dine karşı tutumu göz önünde bulundurulmalıdır.

“Kellimu’nnase alâ ukûlihîm” hadisini sanırım bu bağlamda değerlendirmemiz yararlı olacaktır.

Biyolojik durum

İnsanların biyolojik ve bedenî ihtiyaçları en başta gelen tabii ihtiyaçlardır. Bunlar günlük hayatımızda en basit yeme içme olayından tutunuz da ilmî olarak ortaya konmuş ya da konulacak biyolojik ihtiyaç ve gereklilikleri içermektedir. Bu biyolojik ihtiyaçların din hizmetleri yönünden ayrı ayrı değerlendirilmesi ve hizmetlerin sunulmasında gözetilmesi gerekmektedir. Örneğin bugün zihinsel ya da bedenî olarak özürü bulunan ya da çocuk yaşta olan yahut 40-50 yaşında olan insanlara din hizmetinin gereği olarak verilen dinî eğitim ve bu maksatla gerçekleştirilen yayın hizmetleri onların şartlarına göre düzenlenmediği takdirde başarıya ulaşması oldukça zordur. Şüphesiz bu tür zorluğu aşmak aynı zamanda din hizmeti ve eğitimi sunan kişilerin de sürekli kendisini yenileyen, sahasında uzmanlaşmaya çalışan kimseler olmasını gerektirir.

¹⁶Şahsiyetin oluşumu için bkz. Zeki ARSLANTÜRK, Tayfun Amman., Sosyoloji, İFAV yay., İst. 1999, s. 144;

Şahsiyetin gelişmesine tesir eden faktörler için bkz. BİLGİSEVEN, Genel Sosyoloji, s. 136 vd.

¹⁷ Gabriel Le BRAS, Etude de Sociologie Religieuse, ed. PUF, Paris, 1956, s. 361.

¹⁸ GÜNAY, Din Sosyolojisi Dersleri, s. 244.

Biyolojik olarak doğumundan ölümüne kadar devamlı olarak gelişen, geliştikçe değişen insanlara, bu değişme ve gelişmelerine uygun din hizmetinin planlanması ve sunulması elzemdir. Küreselleşen ve küçülen dünyada, gelişen teknoloji ve kitle iletişim araçları vasıtasıyla evimizin içine kadar giren farklı din ve kültürlerin, değişik yaşam biçimlerinin şekillendirdiği insanımıza, gençlerimize verilecek din hizmetlerinin metodolojik olarak hâlâ bir takım tekrarlardan kendini kurtaramaması, herhalde üzerinde düşünülmesi gereken en önemli hususlardan biridir.

Öyleyse her yaş durumuna, erkek ve kadınların özelliklerine göre, kişilerin bedensel ve zihinsel özüllülük durumlarını dikkate alan bir yaklaşımı geliştirmek ve sürekli olarak yenilemek gerekir.

Psikolojik özellikler

Psikolojik olarak gelişme çizgisi biyolojik gelişmesine bağlı olan insana sunulan hizmette ferdî ve psikolojik özelliklere dikkat edip önem vermek, hizmetin kalitesini artıracığı gibi kişilere önem vermenin de bir tezahürü olacaktır. Ferdin derûnî olarak hissedip yaşadığı ya da yaşamaya çalıştığı din, eğer uygun bir şekilde öğretilmez ve gerekli şartlar yerine getirilemezse psikopatolojik rahatsızlıklara yol açacaktır.* Öte yandan tatmin edilemeyen duyguların yeri insanın ruhuna pek uygun olmayan başka şeylerle doldurulacak, bu da kişide ferdî ve ahlâkî bozukluklara yol açacaktır. Şüphesiz burada sorumluluğun çoğu bu hizmeti götürenlere düşmektedir.

Ferdî ve sosyal hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen dinin sunulmasında, günümüzde fertle fert, fertle toplum, toplumla devlet ilişkisi, sosyal gelişme, sosyal bütünleşme, sosyal farklılaşma gibi sosyolojik olgularda dinin ne derecede rol oynadığı, gerçek dinle halkın anladığı manadaki din anlayışının bu olgulara yaklaşımı ve ne şekilde tezahür ettiği, olumlu ve olumsuz yönlerin neler olduğu sorulması gereken sorulardır. Bu ve buna benzer sorularla dini tebliğde göz önünde bulundurulması gereken plan ve projeler hazırlanmalı, esas olarak ferdin sosyalleşmesi ve sosyal entegrasyonunda dinin rolü ortaya konmalıdır. Sosyal bilimlerin verilerine dayanmayan, bunlardan habersiz olarak verilen din hizmetleri başarısızlığa ya da eksikliği mahkûmdur.

Kültürel bagaj

Kültür “birey ya da topluluğun yaşam tarzını biçimlendiren örf, adet, gelenek ve görenek ile alışkanlıklar, davranışlar ve inançlar”¹⁹ manasına gelmektedir. İnsanlar biyolojik anlamda bir insan dünyasından sıyrılıp, doğumundan itibaren beşerî anlamda kültürel bir evren içinde yaşarlar. Din hizmetlerin sunulan din, belirli bir kültüre sahip olan insanı ve onun meydana getirdiği toplumları muhatap alır.

* Bu bağlamda biz gerek yurt içinde gerekse yurt dışında Hizbullah türü dinî grupların oluşumunda, "dinî sosyalleşme"nin ilk dönemlerinde, psikolojik ve pedagojik olarak dikkate alınması gereken hususlarda ihmallerin etkisinin çok büyük bir yer işgal ettiğini düşünüyoruz.

¹⁹ DEMİR, ACAR, a.g.e., s.224.

Sosyal müesseselerden birini ve en önemlisini oluşturan kültür'ün insan tarafından oluşturulan bir ürün ve aynı zamanda insanın kültür tarafından şekillendirilen bir varlık olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Batı'da kültür sosyal hayatı belirleyen bir unsur olup dinin bu kültürün alt bir bölümünü oluşturduğu kabul edilir. Yani bir manada dini de belirleyen kültürdür. Oysa İslam dünyasında kültürü münzel anlamdaki din tamamen belirlemese de, ondan hareketle oluşturulan din anlayışı kültürü belirlemede ya da ona büyük bir şekilde etki etmektedir. Bu duruma göre İslam ülkelerinde kültürü sadece beşerî olarak üretilen düşünceler değil, aynı zamanda Vahy'in belirlediği hususlar şekillendirmektedir. Dinin esasını oluşturan Vahiy, kültürümüze tesir ettiğine göre manevî değerlerimizi ve fizikî çevremizi oluşturan kültürün insanımızı şekillendirdiği de apaçıktır. Din hizmeti sunulan farklı yaştaki insanların her biri bu kültürden şöyle ya da böyle etkilenmiş olduğu gibi iletişim araçları ve diğer imkânlarla başka kültürlerden de etkilenmiş olabilirler. O halde bu tür özelliklere sahip olan insan ve ilişkilerinin dikkate alınması ve bu bağlamda sosyal bilim verilerinden yararlanma tebliğ metodunu geliştirme ve yönlendirmeye katkıda bulunacaktır.

Tebliğde Kullanılan Dil ve Duruş(Kâl ve Hâl Durumu)

Oldukça geniş olan ve bir çoğu bilinen bu konuda sadece bazı hatırlatmalarda bulunmak ve bazı hususların altını çizmek yararlı görünmektedir.

Dil, toplumları belirli bir özelliğe büründüren, ona kendi anlam evrenini kazandıran temel unsurlardan biridir. Her dilin kendine özgü bir anlam evreni vardır. Bir toplumun konuştuğu dili, o toplumun kendisiyle düşündüğü, etrafındaki varlıklara anlam verdiği ve konuştuğu dildir. Toplumun deneyimleri, doğrularıyla yanlışlarıyla tecrübeleri bu dil vasıtasıyla depolanır, düzenlenerek gelecek nesillere aktarılır. Sosyal dünya ve bu dünya içinde olup bitenler bu dille oluşur. Çünkü “dil yaşamın bütün alanlarında, günlük yaşamın en yalın olaylarında, bilimin ana formlarında görenekler ve törelerde, inançlarda ortaya çıkar. Dil her türlü maddi yaşamın, tekniğin ve ekonominin de koşuludur. Dinde, hukukta, felsefe ve sanatta yeri vardır.”²⁰ Yerleşik bir dil görüşüne göre dil, kısmen ferdin düşünüş ve eylemlerini yansıtan bir ayna görevini ifade eder. Bir başka dil görüşüne göre dil, düşünceleri yansıtan bir ayna görevinden çok, düşünce ve algıları bilfiil şekillendiren bir etken olarak kabul edilmektedir. Bu sonuncuya göre dil, görülen ve duyulan şeyleri, iletmek için kullanılan bir

²⁰ Bedia AKARSU, Dil Kültür Bağlantısı, İnkılap Yay., İst., trs., s. 80.

araç olmaktan ibaret değildir. Aksine dil ne kadar izin veriyorsa o kadar görebiliyor, o kadar düşünebiliyoruz.²¹

Bu açıklamalara göre dilin her türlü insani düşüncenin ve bilginin sınırlarını çizen ve onun için belli bir alan koyan bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı “insanlar ne sadece nesnel dünyada ne de sadece alışılmış anlayıştaki sosyal faaliyetler dünyasında yaşarlar; insanlar aslında toplumları için bir ifade aracı haline gelmiş belirli bir dilin inayeti altındadırlar. (...) Gerçek şu ki, ‘gerçek dünya’ büyük ölçüde grubun dil alışkanlıklarının üzerine şuur dışı biçimde kurulmaktadır. Büyük ölçüde nasıl görüyor, duyuyor ve tecrübe ediyorsak öyle görüyor, duyuyor ve tecrübe ediyoruz, çünkü topluluğumuzun dil alışkanlıkları belli yorum tercihlerini önceden hazırlamaktadır.”²² Bu durum her dilin kendine özgü bir evren tasarımı olduğu anlamına gelir. Çünkü “dil onu kullanan bireylerin geleneklerini, yaşama tarzlarını, doğayla ve ötekiyle ilişki tarzlarını yansıtır”²³

Kullanılan dilin önemini ortaya çıkaran bu açıklamalardan hareketle tebliğde kullanılan dilin insanlara meramımızı anlatıp anlatmadığı, iletişimin sağlanıp sağlanmadığı, kullanılan dilin nasıl bir dünya kurmayı önerdiği, ortak bir muhayyileyi oluşturup oluşturmadığı önem arz etmektedir.

Diğer yandan örgün ve yaygın eğitimde, yazılı ve görsel basın yayın araçlarında kullanılan dilin muhataplarca anlaşılıp anlaşılmadığı, istenen mesajın ulaşıp ulaşmadığı, zihnimizde olanları kullandığımız dilde yer alan kavramlarla, bu kavramların bilinen içerikleriyle, muhatapların zihinlerine aktarıp aktaramama bir problem olarak varlığını korumaktadır.

Bir başka yönden hem Kur’anî, hem de Peygamberimizin öğüdü olarak tekrarlanagelen öz ile sözün bir olması tebliğde önemlidir. Tebliğ sadece sözde kalınca etkili olmamakta, “lime tequlûne mâlâ tef’alûn” ihtarını dikkate alınmadığında, söz ile davranış birbirini tamamlamadığında tebliğ amacına ulaşmamaktadır. Kâl ehlinden ziyade Hâl ehli olanların sayısı artmadıkça en azından “Kâle uygun Hâl ya da Hâle uygun Kâl” olmadıkça yapılan tebliğler anlamsız, etkisiz kalmaktadır.

²¹ John. C. CONDON, Kelimelerin Büyülü Dünyası Anlambilim ve İletişim (çev. M. Çiftkaya), İnsan Yay., s. 73.

²² CONDON, a.g.e., s. 73-74.

²³ ÇELEBİ, a.g.e. s. 1.

Tebliğe Konu Olan Dini Bilginin Mahiyeti

Dini bilgi dendiğinde ilk akla gelen Vahyi bilgi olsa da dini bilgi sadece Vahiyden ibaret değildir. Vahye dayalı olarak, yorumla üretilen dini bilgi de vardır. Genelde İslam dünyasında özelde Türkiye'de dini bilgi, tarihin belirli dönemlerinde mevcut şartlar içerisinde oluşturulan haliyle muhafaza edilirken belirli şahsiyetlerin masumiyetleri ya da bilgelikleri ön plana çıkarılarak, beşerî var oluşsallığın sınırlılıkları dikkate alınmaksızın, dokunulmazlık zırhı içerisinde korunmakta, böylece hem belirli bir tarihsel alanla sınırlanmakta hem de Vahyin yeniden yorumlanmasının önü tıkanmaktadır.

Bu haliyle sunumu yapılan ve ülkemizde temiz dini duygularla dini anlamaya ve yaşamaya çalışan dindarları muhatap alan dini bilgi, oluşturduğu düşünce ve zihinsel yapılanmaların eyleme dönüştüğü kaotik ortamda, yaşanan ferdi ve toplumsal problemlere cevap verecek bir anlayışı tesis edememektedir. Nitekim son zamanlarda ulusal ve uluslar arası ilişkileri yakından ilgilendiren farklı alanlarda, kendisine etkin bir rol verilen din ve ona ait bilgi, meşruiyetini bağlı bulunduğu temel kaynaklarından ve yaşandığı toplumsal gerçekliklerden alacak yerde, oryantalist yaklaşımlarda, bölgesel ve küresel düzeydeki oluşumların vaatlerinde ararken uygulama alanı bulduğu yerlerde problemin kaynağı haline gelmektedir.

Mevcut dini bilgi ve oluşturduğu zihniyet, ferdi ve toplumsal ihtiyaçlara, yaşanan problemlere yeterli çözüm getiremiyorsa, kendini yenilemesi gerekir. Bunun yerine tarihi tecrübenin dışında yapılmış her hangi bir dini oluşumun, grubun bakış açısıyla sınırlanarak mevcut halini koruma adına bir yandan siyasi alandan destek arayıp aynı zamanda destek aldığı siyasi alanı yönlendirmeye çalışırken kısır döngüye mahkûm olmakta, daha da kötüsü küresel düzeyde gerçekleştirilen stratejik hedeflere konu olmaktadır. Bu durum bir yönüyle dini bilginin kendi alanını daralttığını göstermekte diğer yönüyle siyasi alana taşınmakla kendi alanının dışına taşarak çözümsüzlüğün öznesi olmaktadır. İnsanlığa çözüm üretmek, önünü açmak için sonsuzluk alanından gelen ve tarihin dikey ve yatay boyutlarında insanlığın karşılaştığı sonsuzca sorunlara çözüm üretmeyi barındıran dinin, çözümsüzlüğün öznesi olması hem amacı bakımından hem de kendisine çözüm için başvuran inananlar açısından son derece problemlili görünmektedir.

Bu problemi aşma dini bilginin yeniden inşa edilmesini, bilgi, dini bilgi, dini bilginin Vahyî ve beşeri yönünün ortaya konulmasıyla olacak, bu bağlamda dini bilgiyi oluşturma

süreçleri, yani Ferdî Zihni Süreçlerden; Algılama, akletme ve kavramsallaştırma, geleneği anlama ve eleştiri, tarihi ufku yakalama ve yorum; Toplumsal Süreçlerden; bilgi cemaatinin meşruiyeti, bilginin nesnelleşmesi gözden geçirilecektir.

Bilgi inşa etme başlı başına bir entelektüel faaliyettir. Toplumların içinde buldukları açmazlara bir çıkış yolu bulma, geleceği yapılandırmada yeni bir vizyon kazandırma, bilgi kirliliğinin yol açtığı bunalımı aşma çabasıdır. Hiç şüphesiz bu çaba, sıradan bir insan faaliyeti olmayıp bilgi üreticisi konumunda olan kişi ya da kişilerin bilimsel ve ahlaki kurallar çerçevesinde düşünme ve bilgi edinme yöntemlerine ve süreçlerine bağlı olarak, belirli bir dille anlamlandırdıkları ve toplumsal olanla nesnelleştirip meşrulaştırdıkları bilgi üretme faaliyetidir.

Bugün Türkiye’de dini tebliğ esnasında kullanılan dini bilginin mahiyetini sorguladığımızda inanca ve ibadetlere ilişkin, sosyal hayatı ilgilendiren konularda, tarihte belirli şartlar altında üretilmiş bilgilerden modern dönemde oryantalistlerin ürettikleri hatta ideolojilerin bulaştırıldığı bilgilere yamanarak oluşturulan bilgilere kadar, hangisine dayalı bir dini hayatın oluşturulacağı konusunda tereddütler yaşanmaktadır. Bu bir kararsızlığın, bilgi üretememeziğin göstergesidir. Tarihsel süreçte üretilen bilgilere dayanıldığında yetersizlik hissedilmekte, hatta genelde İslam dünyası açısından Şia-Sünni çatışması, Türkiye özelinde Alevilik-Sünnilik çatışması gündeme gelmekte, modern dönemin oryantalist ve ideolojik dini bilgilerine dayanıldığında köksüz, tarihine ve değerlerine yabancılaşmış, sürekli eleştiren, ya da ideolojik saplantılar içinde sloganlara dayalı, günü birlik din anlayışları ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde öyle bir dini bilgiye ihtiyaç var ki geçmişi dikkate alan ama eksikleri görebilen, geleceği inşa edebilmek için tarihi hırpalamadan, örselemeden eleştiren, bugünü(çağı) okuyarak yarına ilişkin öngörüler geliştirebilen insanlar yetişsin.

Bilgi üretme sadece her hangi bir şey hakkında olmayan bir bilgiyi inşa etme değil daha önce üretilmiş, mevcut olan bilgi yeterli olmadığından onun yerine geçecek bilgiyi üretme faaliyetidir. Ancak böyle bir durumda daha önceki geleneksel bilginin yeterli olmadığını ortaya koymak gerekir. Bunun yapılması da eleştirel bir yaklaşımla olur. Ne var ki din gibi kutsal bir alana ilişkin bilgiyi eleştirmek oldukça hassas bir konudur. Böyle bir durumda haklı gerekçelere, ikna edici bir dile ve eleştirilen bilginin yerine konulacak bilginin daha elverişli olmasına ihtiyaç olacaktır. Bu çerçevede eleştiri yapanlar açısından zihinsel

bir hazırlanma süreci yaşandığı gibi, eleştirinin paylaşıldığı sosyal çevrede de içselleştirme süreçleri yaşanacaktır.

Zihinsel ve soyut bir kavram olarak örf, adet, kültür gibi bir çok manevî unsuru içeren gelenek, toplumsal alanda insan davranışları ve insanlar arası ilişkilere sinmiş bir fenomen o Geleneksiz, tarihsiz geçmiş ve kökü olmayan ne bir toplum ne onun ürettiği bir bilgi düşünülemez. İster bilimsel isterse dini olsun beşeri olarak ürettiğimiz bilgilerin kaynağı geleneğe dayanır. Bilgilerimizin, tecrübelerimizin kaynaklarından biri gelenek ise, o zaman geleneği dışlamak, dayandığımız, üzerinde var olduğumuz köklerden birini kesmek anlamına gelir. Ne var ki kökün işlevi bitmişse, dallara su ve mineral taşıyacak gücü kalmamışsa onun yenilenmesi, yerine başka bir kökün fidelenmesi doğal hale gelir.

Bugün elde edilen bilgilerin bir geçmişinin olması ve bilgiyi inşa edenin de insan olması onun tarihte bir üreticisinin olduğunu ve bunun bir gelenek oluşturarak günümüze aktarıldığını gösterirken, onun aynı zamanda eleştirilebilir olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü insani olarak üretilen her şey aynı zamanda eleştirilebilir özellik taşımaktadır. Beşeri olarak üretilen, yorumlanarak elde edilen dini bilgi de eleştirilebilir bir bilgidir. Dini bilginin eleştirilemeyen, eleştiriye açık olmayan yönü, İlahî, Vahyî, Aşkın olan yönüdür. Yorumla açık olan, yorumlanarak elde edilen dini bilginin eleştiriye açık olması, anlam arayışının, hayatın devamlılığının, bu arayış ve hayatın devamlılığı karşısında beliren boşlukların yeniden yorumlamayla doldurulması, İlahî olanın yeniden hayatın içine aktarılması demektir.

Dini bilginin mahiyetine ilişkin bu kısa açıklamalardan sonra şu soruyu yeniden sormalıyız. Biz tebliğde her ne surette olursa olsun, yeterli ya da değil, tarihte üretilmiş bir dini bilgiyi dokunulmaz kılarak, ya da oryantalistlerin ve ideolojik yapılanmaların yönlendirdiği dini bilgiyi şirin görünmek için veya belirli mahfillere göz kırpmak için kullanacak mıyız yoksa dinin ve toplumun, insanlığın ihtiyacı gereği sunulabilir kılarak mı kullanacağız?

Eğer tercihimiz sonuncu ise birçok şeyi yeniden düşünmemiz, düşünülmeveni, düşünülemez olanı, düşünülemez olanların içine atılanları yeniden ele almalıyız. Bu belirli bir organizasyonu, bir yapılanmayı, hasbî, ene'sini(nefsini) ezip kontrol altına alan, samimi ve dürüst insanlar yetiştirmeyi gerekli kılar. Tarihi yeniden okuyup yorumlayan, çağı kendi anlam dünyasını kurmak için yorumlayan, yapılan yanlışları içinde saklamaksızın itiraf eden Hz. Ebu Bekir misali bir yanlışı varsa işte sırtım diyebilen insanlar yetiştirmeyi gerektirir.

ARAŞTIRMA MERKEZİ İHTİYACI

Dini tebliğin muhatabına uygun bir zamanda, uygun bir dille ve uygun bir bilgi düzeyinde ulaştırılması için daha önce 3-7 Mayıs 2000 tarihlerinde İstanbul'da Diyanet tarafından gerçekleştirilen Uluslararası Avrupa Birliği Şûrasında sunduğumuz tebliğ de dile getirdiğimiz ve 3 Kasım 2007'de Din Hizmetleri Sempozyumunda yeniden önerdiğimiz "dini sosyal araştırma merkezi" ihtiyacını burada da hazirunun ilgi ve bilgilerine arz etmek istiyorum.

Gerek ülkemizde gerekse dünyanın başka yerlerinde yapılacak tebliğ hizmetlerinde eksiklik ve olumsuzlukların yaşanmaması için, başta ülkemiz olmak üzere Türkiye dışındaki ülkelerin sosyo-politik durumlarını, ülkemizde yaşanan dini ve Türkiye dışında tebliğ yapılan ülkelerdeki vatandaş, dindaş ve soydaşların din anlayışını, içinde buldukları ülkenin şartlarına göre oluşturdukları kültürü incelemek amacıyla devamlı olarak hem yurt içinde hem de yurt dışında dinî-sosyolojik araştırmalar yapabilecek imkânlara sahip bir "*Dinî-Sosyal Araştırma Merkezi(DİSAM)*"ne" ihtiyaç bulunmaktadır.

Adama iş değil, işe adam bulma düşüncesini ön plana çıkararak oluşturulacak bu merkez, sosyal ilimlerin farklı dallarından yararlanarak pratik dinî sosyal hayatla ilgili araştırmalar yaparken, elde ettiği verilerle din hizmeti politikalarına yön verecek, köklerine bağlı, gelişme ve geleceğe açık, insanımızı motive edecek esaslı etütler ortaya çıkaracaktır. Toplumumuzun çeşitli katmanlarında oluşan din-toplum ilişkilerini, bu bağlamda oluşan dinî gruplaşmaları, farklılaşmaları, bunların nelere dayandığını bilimsel metotlarla ortaya koyacak, ülkemiz ve milletimizin, yurt dışındaki soydaş ve dindaşlarımızın geleceğini inşa etmede önemli bir payı bulunan dinle ilgili sorunların çözülmesine katkı sağlayacaktır.

Söz konusu "*Dinî-Sosyal Araştırma Merkezi(DİSAM)*", program ve organizasyonu yönlendiren, bunları geliştiren, sistemleştiren insan gücünü amaçlamakta olup, gelişen ve değişen dünya şartlarını ve düşünce dilini kavrayan yetişmiş ehliyetli kişilerin istihdamını önermektedir.

İnanıyoruz ki, her türlü öngörü ve spekülasyonlu açıklamalara dayalı bilgileri bir tarafa bırakarak, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında dini tebliğ etme faaliyet ve imkânlarını geliştirmeye son derece yararlı olacak bir "*Dinî-Sosyolojisi Araştırma Merkezi(DİSAM)*"nin kurulması, mümkün olduğu kadar objektiviteyi dikkate alacak, "adama iş değil, işe adam" esprisinden hareket ederek, sahasında uzman kişilerin istihdamı ile tesis edilmesi gereken bu araştırma merkezi, gelecekte tebliğ faaliyetlerinin daha da iyileştirilmesine önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak,

Dinî tebliğde muhatabın insan olması, tebliğde insan merkezli bir yaklaşımı gerektirmektedir. İnsanın içinde yaşadığı çevre ve diğer insanlarla ilişkisi karmaşık ve sürekli değişkenlik arzeden bir durumdur. Günümüzde insan ve onun içinde yaşadığı toplumlara ilişkin karmaşık ve değişen durumların anlaşılması sosyal bilimler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Ülkemiz başta olmak üzere Dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılacak tebliğleri düzenli ve sürdürülebilir kılmak ancak ön araştırmalar sayesinde olacaktır. Bu tür araştırmaların da istikrarlı olması bir araştırma merkezinin kurulması ve uygun eleman temin edilmesi ile olacaktır.

